

**BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI**

DƯƠNG THỊ THU HÀ

**VĂN HÓA THIỀN TÔNG TRONG ĐỜI SỐNG XÃ HỘI
VIỆT NAM HIỆN NAY**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

HÀ NỘI – 2016

**BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI**

DƯƠNG THỊ THU HÀ

**VĂN HÓA THIÊN TÔNG TRONG ĐỜI SỐNG XÃ HỘI
VIỆT NAM HIỆN NAY**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

Chuyên ngành: Văn hóa học

Mã số: 62310640

Người hướng dẫn khoa học:

- 1. GS.TS. Đỗ Quang Hưng**
- 2. TS. Phạm Thị Thu Hương**

HÀ NỘI – 2016

**BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI**

DƯƠNG THỊ THU HÀ

**VĂN HÓA THIÊN TÔNG TRONG ĐỜI SỐNG XÃ HỘI
VIỆT NAM HIỆN NAY**

PHỤ LỤC LUẬN ÁN

HÀ NỘI – 2016

LỜI CAM ĐOAN

Tác giả xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của chính tác giả. Các kết quả nghiên cứu và các kết luận trong Luận án này là trung thực, không sao chép từ bất kỳ một nguồn nào và dưới bất kỳ hình thức nào. Việc tham khảo các nguồn tài liệu đã được thực hiện trích dẫn và ghi nguồn tài liệu tham khảo đúng quy định.

Tác giả Luận án

Dương Thị Thu Hà

MỤC LỤC

MỤC LỤC	1
DANH MỤC CHỮ CÁI CHỮ VIẾT TẮT	2
DANH MỤC CÁC BẢNG	3
DANH MỤC CÁC BIỂU ĐỒ	4
MỞ ĐẦU	5
Chương 1. TỔNG QUAN TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU VÀ CƠ SỞ LÝ THUYẾT CỦA LUẬN ÁN	11
1.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu	11
1.2. Cơ sở lý thuyết và một số khái niệm, thuật ngữ	30
Tiểu kết	45
Chương 2. THIÊN TÔNG VIỆT NAM VÀ VĂN HÓA THIÊN TÔNG VIỆT NAM	47
2.1. Thiên tông Việt Nam	47
2.2. Văn hóa Thiên tông Việt Nam	67
Tiểu kết	91
Chương 3. ẢNH HƯỞNG CỦA VĂN HÓA THIÊN TÔNG TRONG ĐỜI SỐNG XÃ HỘI VIỆT NAM HIỆN NAY	93
3.1. Văn hóa Thiên tông đối với chính trị	94
3.2. Văn hóa Thiên tông đối với kinh tế	100
3.3. Văn hóa Thiên tông trong văn hóa	105
3.4. Văn hóa Thiên tông đối với xã hội	126
Tiểu kết	136
Chương 4. XU HƯỚNG PHÁT TRIỂN CỦA VĂN HÓA THIÊN TÔNG Ở VIỆT NAM HIỆN NAY VÀ NHỮNG VẤN ĐỀ ĐẶT RA	138
4.1. Những tiền đề để văn hóa Thiên tông Việt Nam phát triển	138
4.2. Xu hướng phát triển cơ bản của văn hóa Thiên tông Việt Nam hiện nay	143
4.3. Những vấn đề chủ yếu đặt ra với văn hóa Thiên tông Việt Nam hiện nay	155
Tiểu kết	161
KẾT LUẬN	162
DANH MỤC CÁC CÔNG TRÌNH CÔNG BỐ KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU CỦA ĐỀ TÀI LUẬN ÁN	165
DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO	166
PHỤ LỤC	182

DANH MỤC CÁC CHỮ VIẾT TẮT

CHỮ VIẾT TẮT	CHỮ VIẾT ĐẦY ĐỦ
BCHTW	Ban chấp hành Trung ương
CBCNVC	Cán bộ công nhân viên chức
ĐVSKTT	Đại Việt sử ký toàn thư
GHPGVN	Giáo hội Phật giáo Việt Nam
GS	Giáo sư
H	Hà Nội
KHXH	Khoa học Xã hội
Nxb	Nhà xuất bản
PGS	Phó giáo sư
TĐNL	Thánh đấng ngữ lục
TĐL	Thánh đấng lục
TK	Thế kỷ
tp. HCM	Thành phố Hồ Chí Minh
tr.	Trang
TS	Tiến sĩ
TTTL	Tam tổ Trúc Lâm
TTVNTCĐPH&HH	Thiên tông Việt Nam trên con đường phục hưng và hoàng hóa
VHLKHXH	Viện Hàn lâm Khoa học xã hội
VHTT	Văn hóa Thông tin

DANH MỤC CÁC BẢNG

Stt	Nội dung bảng thống kê	Trang
1	Bảng 2.1. Các di tích liên quan đến Trần Nhân Tông	77
2	Bảng 2.2. Các di tích liên quan đến thiền phái Trúc Lâm Yên Tử	78
3	Bảng 3.1. Trình độ học vấn của người được trưng cầu ý kiến	91
4	Bảng 3.2. Nghề nghiệp của người được trưng cầu ý kiến (người dân)	95
5	Bảng 3.3. Hoạt động do các thiền viện tổ chức cho người trung niên	99
6	Bảng 3.4. Độ tuổi của người được phỏng vấn	112
7	Bảng 3.5. Tôn giáo người được phỏng vấn	112
8	Bảng 3.6. Trình độ học vấn của thiền sinh	113
9	Bảng 3.7. Nghề nghiệp của người tham gia phỏng vấn (thiền sinh)	113
10	Bảng 3.8. Tương quan giữa tuổi của thiền sinh với mục đích tham gia các khóa thiền (%)	116
11	Bảng 4.1. Nhận định về xu hướng phát triển của văn hóa Thiền tông ở Việt Nam trong tương lai (%)	152

DANH MỤC CÁC SƠ ĐỒ, BIỂU ĐỒ

Stt	Nội dung biểu đồ	Trang
1	Sơ đồ 1.1. Thành tố/biểu hiện của văn hóa Thiên tông	42
2	Biểu đồ 3.1. Giới tính của người được trưng cầu ý kiến (người dân)	94
3	Biểu đồ 3.2. Hoạt động trong các khóa thiền đối với thanh, thiếu niên (%)	109
4	Biểu đồ 3.3. Giới tính của người được phỏng vấn (thiền sinh)	111
5	Biểu đồ 3.4. Mục đích tham gia khóa thiền tại thiền viện	115
6	Biểu đồ 3.5. Tác động của văn hóa Thiên tông đến việc tổ chức đời sống cá nhân (%)	117
7	Biểu đồ 3.6. Tác động của văn hóa Thiên tông đến xã hội (%)	118
8	Biểu đồ 3.7. Các hoạt động thường tổ chức nơi dân cư sinh sống (%)	134

MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

1.1. Văn hóa Phật giáo là bộ phận hữu cơ của văn hóa dân tộc; trong đó, văn hóa Thiền tông nổi lên như một biểu tượng của văn hóa Phật giáo Việt Nam, góp phần làm giàu thêm bản sắc văn hóa dân tộc. Ngoài những đóng góp về tư tưởng, văn hóa Thiền tông còn ảnh hưởng đến văn học, nghệ thuật, kiến trúc, lối sống của người Việt Nam... Những giá trị văn hóa và đóng góp của Thiền tông Việt Nam vào văn hóa dân tộc chính là văn hóa Thiền tông Việt Nam.

1.2. Những công trình nghiên cứu về Thiền tông nói chung, Thiền tông Việt Nam nói riêng chiếm số lượng khá đồ sộ. Các nghiên cứu này tiếp cận dưới nhiều góc độ khác nhau như tôn giáo học, lịch sử, văn học, triết học, tâm lý học... Tuy vậy, những nghiên cứu tiếp cận Thiền tông dưới góc độ văn hóa học vẫn khiêm tốn về số lượng và mờ nhạt về hệ thống lý luận, trong khi giá trị văn hóa mà Thiền tông Việt Nam đóng góp vào nền văn hóa dân tộc lại không hề nhỏ bé. Những giá trị văn hóa của Thiền tông Việt Nam đã kết tinh thành di sản văn hóa dân tộc từ trong quá khứ như tư tưởng, thơ thiền, di tích, đạo đức, lối sống, các danh nhân... Cho đến nay, những giá trị đó tiếp tục đóng góp tích cực vào đời sống xã hội và đang phát triển, hoàn thiện hơn trong điều kiện thực tế.

1.3. Việc nghiên cứu Thiền tông Việt Nam với nhãn quan văn hóa học chính là nghiên cứu về văn hóa Thiền tông Việt Nam. Văn hóa Thiền tông Việt Nam được nhìn nhận ở những chiều kích cụ thể sau:

Thứ nhất, Thiền tông Việt Nam với dòng chủ đạo là thiền phái Trúc Lâm Yên Tử là dòng thiền của người Việt Nam, do người Việt Nam sáng lập, đóng góp tích cực vào văn hóa dân tộc kể từ khi ra đời cho đến nay. Dòng thiền này góp phần thể hiện bản sắc văn hóa, đặc biệt là văn hóa Phật giáo Việt Nam. Vì vậy, Thiền tông Việt Nam cần được nghiên cứu, bảo tồn và phát triển như một di sản văn hóa tinh thần do cha ông để lại cho chúng ta.

Thứ hai, Thiền tông Việt Nam mà cụ thể là thiền phái Trúc Lâm Yên Tử từng gắn với triều đại nhà Trần nhưng qua thời gian, khi nhà Trần mất dần vai trò của mình trên chính trường chính trị, Thiền tông Việt Nam cũng dần mờ nhạt. Tuy nhiên gần đây, Thiền tông Việt Nam có xu hướng hồi sinh và trở thành hiện tượng văn hóa đáng quan tâm trong xã hội hiện đại. Sự hồi sinh đó được biểu hiện thông qua sinh hoạt văn hóa và đóng góp cụ thể của Thiền tông Việt Nam trong một số lĩnh vực đời sống xã hội. Điều này khiến cho Thiền tông Việt Nam trở thành đối tượng nghiên cứu của văn hóa Việt Nam hiện nay.

Thứ ba, sự hồi sinh và phát triển của Thiền tông Việt Nam phù hợp với xu hướng coi trọng sinh hoạt thiền trên thế giới hiện nay. Khi con người phải đối mặt với nhiều nguy cơ của cuộc sống, người ta chọn thiền như một phương thức giúp cân bằng cuộc sống, lấy lại những giá trị nhân bản tích cực. Thiền thu hút nhiều người tham gia, thông qua sinh hoạt văn hóa mang đậm chất thiền (thiền định, cắm hoa, thưởng trà, tranh thiền, công viên thiền, du lịch thiền, ẩm thực thiền, vườn thiền, điêu khắc thiền, âm nhạc thiền, thơ văn thiền, zenspa...). Thiền tông Việt Nam là một bộ phận của thiền trên thế giới. Các sinh hoạt văn hóa của Thiền tông Việt Nam không chỉ thu hút nhiều người trong nước mà cả người nước ngoài. Trên thế giới có “Giải thưởng Trần Nhân Tông về hòa bình và hòa giải” (Trần Nhân Tông là người sáng lập thiền phái Trúc Lâm trước đây, tiền thân của Thiền tông Việt Nam hiện nay). Giải thưởng này do một số giáo sư Trường Đại học Havót - Mỹ đề xướng, có sự tham gia của không ít giáo sư, học giả, cựu chính trị gia ở nhiều quốc gia khác nhau trong đó có Việt Nam. Hệ thống thiền viện và các khóa tu thiền của Thiền tông Việt Nam được tạo dựng không chỉ trong nước mà cả ở một số quốc gia trên thế giới. Như vậy, ảnh hưởng của văn hóa Thiền tông Việt Nam không dừng lại ở trong nước mà nó đã lan rộng ra quốc tế. Thiền tông Việt Nam trở thành gạch nối văn hóa Việt Nam với thế giới. Quan tâm, nghiên cứu và tạo cơ hội để văn hóa Thiền tông Việt Nam phát triển là cách để giới thiệu, quảng bá văn hóa Việt Nam với thế giới và để thế giới hiểu Việt Nam hơn. Điều này góp phần tạo dựng thương hiệu cho văn hóa Việt Nam ra thế giới.

Thứ tư, những giá trị của Thiên tông dưới lăng kính văn hóa chính là giá trị văn hóa của Thiên tông hay văn hóa Thiên tông. Văn hóa Thiên tông Việt Nam hiện nay cần được nghiên cứu thấu đáo. Biểu hiện của văn hóa Thiên tông Việt Nam ra sao, ảnh hưởng của nó trong đời sống xã hội, xu hướng phát triển như thế nào cũng là những vấn đề cần quan tâm của đời sống xã hội hiện nay. Đây cũng là vấn đề đặt ra trong quá trình xây dựng một nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc, trong xu thế hội nhập và toàn cầu hóa về văn hóa, khi mà bản sắc dân tộc và hiện đại hóa văn hóa là điều kiện tồn tại và phát triển của dân tộc.

Với những lý do trên, tác giả chọn đề tài ***Văn hóa Thiên tông trong đời sống xã hội Việt Nam hiện nay*** làm đề tài Luận án Tiến sĩ chuyên ngành Văn hóa học.

2. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu

2.1. Mục đích nghiên cứu

Nghiên cứu văn hóa Thiên tông nhằm hướng tới tìm hiểu những biểu hiện của văn hóa Thiên tông và ảnh hưởng của nó trong đời sống xã hội Việt Nam; một số xu hướng phát triển của văn hóa Thiên tông Việt Nam.

2.2. Nhiệm vụ nghiên cứu

- Xác định nội hàm văn hóa Thiên tông.
- Tìm hiểu về Thiên tông Việt Nam và văn hóa Thiên tông Việt Nam.
- Nghiên cứu một số ảnh hưởng của văn hóa Thiên tông trong đời sống xã hội nước ta hiện nay.
- Xác định xu hướng phát triển và một số vấn đề đặt ra với văn hóa Thiên tông ở nước ta hiện nay.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của Luận án là văn hóa Thiên tông Việt Nam và những ảnh hưởng của nó trong đời sống xã hội nước ta hiện nay.

3.2. Phạm vi nghiên cứu

- *Về nội dung:* Luận án tập trung nghiên cứu văn hóa Thiền tông Việt Nam và những biểu hiện của nó; ảnh hưởng của văn hóa Thiền tông Việt Nam trong đời sống xã hội nước ta hiện nay, xu hướng phát triển của văn hóa Thiền tông Việt Nam. Trong đó, phân ảnh hưởng của văn hóa Thiền tông Việt Nam trong đời sống xã hội nước ta được tiến hành qua trung cầu ý kiến bằng bảng hỏi 700 người bao gồm thiền sinh, thiền sư, nhân dân và cán bộ chính quyền, kết hợp với phỏng vấn sâu một số người dân và thiền sinh khác.

- *Về thời gian:* Luận án tập trung nghiên cứu thời gian từ năm 1986 đến nay. Vì năm 1986 được coi là mốc đánh dấu sự đổi mới toàn diện của đất nước trên nhiều lĩnh vực trong đó có văn hóa và tôn giáo. Nhờ những tiền đề kinh tế, xã hội từ năm 1986 trở lại đây mà tôn giáo, văn hóa ở Việt Nam nói chung và Thiền tông Việt Nam, văn hóa Thiền tông Việt Nam nói riêng có xu hướng hồi sinh, phát triển.

- *Về không gian:* Luận án tập trung khảo sát khu vực Bắc Bộ, đặc biệt là trên địa bàn 3 tỉnh/thành Hà Nội, Quảng Ninh, Vĩnh Phúc. Tại những nơi này, tác giả lựa chọn một số địa danh gắn với thiền phái Trúc Lâm và 5 thiền viện trong hệ thống thiền viện Trúc Lâm để khảo sát là Thiền viện Trúc Lâm Yên Tử, Thiền viện Trúc Lâm Tây Thiên, Thiền viện Trúc Lâm An Tâm - Tây Thiên, Thiền Viện Trúc Lâm Giác Tâm và Thiền viện Trúc Lâm Sùng Phúc và trường ảnh hưởng của các thiền viện này trong không gian văn hóa Bắc Bộ.

4. Phương pháp nghiên cứu

Để thực hiện mục tiêu đặt ra, đề tài sử dụng hệ thống các phương pháp nghiên cứu cụ thể sau:

- *Phương pháp liên ngành:* Văn hóa học, Tôn giáo học, Sử học, Triết học, trong đó, phương pháp Văn hóa học là chủ đạo. Tác giả không chỉ tiếp cận được văn hóa Thiền tông Việt Nam ở góc nhìn hẹp, mà còn thấy được nguồn gốc hình thành, nội dung tư tưởng, quy luật vận động, phát triển, yếu tố ảnh hưởng đến sự phát triển

của văn hóa Thiền tông Việt Nam, đặc trưng và biểu hiện của văn hóa Thiền tông Việt Nam theo diễn trình lịch sử đặt trong không gian văn hóa của chính nó.

- *Phương pháp điều tra xã hội học*: là phương pháp thu thập thông tin về các hiện tượng và quá trình kinh tế - xã hội trong điều kiện thời gian và địa điểm cụ thể nhằm phân tích và đưa những kiến nghị đúng đắn đối với công tác quản lý. Phương pháp này giúp thu thập thông tin định tính như quan điểm, thái độ, động cơ, tâm tư, nguyện vọng... và xử lý số liệu thống kê đảm bảo tính khách quan, thuyết phục, tường minh cho những lập luận, luận cứ trong Luận án. Trong Luận án này, tác giả sử dụng các hình thức khảo sát điền dã, phỏng vấn sâu, điều tra bảng hỏi với các thiền sinh, thiền sư, người dân và chính quyền nhằm thu thập tư liệu xác thực, khách quan, toàn diện về ảnh hưởng của văn hóa Thiền tông trong đời sống xã hội.

- *Phương pháp nghiên cứu chọn mẫu*: Hiện nay, theo thống kê trên cả nước hiện có khoảng 60 thiền viện được xây dựng và là nơi phục hưng Thiền tông Việt Nam, thực hiện các khóa tu thiền và sinh hoạt thiền. Hoạt động của các thiền viện này đều tuân thủ và thực hiện theo giáo lý Thiền tông Việt Nam. Trong Luận án, tác giả chọn nghiên cứu trường hợp với 5 thiền viện là Trúc Lâm Yên Tử, Trúc Lâm Tây Thiên, Trúc Lâm An Tâm, Trúc Lâm Giác Tâm và Trúc Lâm Sùng Phúc.

- *Phương pháp tiếp cận hệ thống*: Phương pháp này giúp tác giả tiếp cận sự vật, hiện tượng, giá trị văn hóa của Thiền tông một cách có hệ thống, từ đó chỉ ra biểu hiện/thành tố của văn hóa Thiền tông, một số đặc điểm cơ bản của văn hóa Thiền tông, xu hướng phát triển của văn hóa Thiền tông ở nước ta.

- *Phương pháp phân tích tổng hợp*: Phương pháp này giúp tác giả Luận án tiếp cận các kết quả nghiên cứu, từ đó tổng hợp, liên kết các kết quả từ sự phân tích để rút ra kết luận cần thiết.

5. Kết quả và những đóng góp của Luận án

Chúng tôi hy vọng Luận án là một trong những nghiên cứu có tính hệ thống đầu tiên về văn hóa Thiền tông, biểu hiện của văn hóa Thiền tông trong xã hội Việt

Nam; những ảnh hưởng của văn hóa Thiên tông trong đời sống xã hội Việt Nam hiện nay; xu hướng phát triển của văn hóa Thiên tông Việt Nam;

Luận án là tiền đề cho việc tiếp tục nghiên cứu và bảo tồn văn hóa Thiên tông Việt Nam không chỉ trong quá khứ mà cả ở hiện tại. Luận án có thể được sử dụng làm tài liệu tham khảo, giảng dạy về văn hóa Phật giáo Việt Nam, văn hóa Thiên tông, Lịch sử tư tưởng Việt Nam...

6. Bố cục của Luận án

Ngoài phần Mục lục, Lời cam đoan, Mở đầu, Kết luận, Danh mục tài liệu tham khảo, Phụ lục, nội dung của Luận án gồm 4 chương:

Chương 1. Tổng quan tình hình nghiên cứu và Cơ sở lý thuyết của Luận án

Chương 2. Thiên tông Việt Nam và văn hóa Thiên tông Việt Nam

Chương 3. Ảnh hưởng của văn hóa Thiên tông trong đời sống xã hội Việt Nam hiện nay

Chương 4. Xu hướng phát triển của văn hóa Thiên tông ở Việt Nam hiện nay và những vấn đề đặt ra

Chương 1

TỔNG QUAN TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU VÀ CƠ SỞ LÝ THUYẾT CỦA LUẬN ÁN

1.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu

Các công trình nghiên cứu liên quan đến Thiền tông và các thành tố của văn hóa Thiền tông Việt Nam chiếm số lượng khá lớn. Trong đó, tác giả lựa chọn những công trình liên quan đến Luận án để tổng thuật. Với từng nhóm vấn đề, tác giả Luận án tổng thuật cả những nghiên cứu trong nước và ngoài nước, cả nghiên cứu của các thiền sư - với tư cách là người trong cuộc và nghiên cứu của các học giả, các nhà nghiên cứu - với tư cách là người ngoài cuộc. Điều này hướng tới việc có được sự nhìn nhận, đánh giá về vai trò/ảnh hưởng của thiền, Thiền tông và các biểu hiện của văn hóa Thiền tông trong đời sống xã hội một cách đa chiều, khách quan, toàn diện. Do vậy, thiền, Thiền tông và các biểu hiện của văn hóa Thiền tông cũng vì thế được thể hiện đầy đủ hơn trong đời sống xã hội hiện nay. Đây cũng chính là hướng nghiên cứu của đề tài và là nhiệm vụ mà luận án cần tập trung giải quyết.

1.1.1. Những công trình nghiên cứu liên quan đến thiền, Thiền tông

Tác giả luận án đã tiến hành tổng thuật các công trình nghiên cứu liên quan đến thiền, Thiền tông của các tác giả trong nước và ngoài nước, của cả thiền sư và các nhà nghiên cứu, học giả. Trong số những công trình được tổng thuật, có 4 nhóm vấn đề cơ bản liên quan đến thiền, Thiền tông: lịch sử hình thành và phát triển thiền, Thiền tông; bản chất và nội dung tư tưởng thiền, Thiền tông; nghi thức và thực hành thiền; vai trò của thiền, Thiền tông trong đời sống, cụ thể như sau:

1.1.1.1. Nghiên cứu của các học giả nước ngoài

Những nghiên cứu bàn về lịch sử hình thành và phát triển thiền, Thiền tông

Thiền sư Thái Hư là người có nhiều nghiên cứu về Thiền tông, trong đó phải kể đến tác phẩm *Thiền tại Phật học Trung Quốc* [65] trình bày về lịch sử thiền Trung Quốc từ Sơ tổ Bồ Đề Đạt Ma đến Lục tổ Huệ Năng. Tác phẩm đã khái quát được lịch sử hình thành và phát triển của Thiền tông Trung Quốc. Y Xuy Đôn với

Lịch sử Thiền học [187] giới thiệu lịch sử thiền Trung Quốc, ảnh hưởng của nó trong xã hội. Đây là một tài liệu tham khảo trong Luận án. Bởi lịch sử Thiền tông Việt Nam được bắt nguồn từ yếu tố ngoại sinh là Thiền tông Trung Hoa.

Kraft Kenneth với *Lịch sử tư tưởng Nhật Bản Quốc sư Đại Đăng và sơ kỳ Thiền tông Nhật Bản* [77] giới thiệu thân thế, sự nghiệp của Quốc sư Đại Đăng và thiền Nhật Bản vào đầu thế kỷ XIV.

Người có khá nhiều tác phẩm về thiền là thiền sư Daisetz Teitaro Suzuki (1870-1966). Ông đã góp công trong việc truyền bá thiền sang phương Tây. Suzuki viết nhiều sách về thiền và nổi danh với bộ *Thiền luận (Essays in Zen-Buddhism)*, gồm ba quyển: *Quyển Thượng, Quyển Trung, Quyển Hạ*. *Thiền luận* là công trình công phu về thiền bao gồm: lịch sử ra đời, điều kiện ảnh hưởng đến các hệ phái thiền. Trong *Quyển Hạ*, luận 1, Suzuki đưa ra luận điểm: “*Nếu thiền vẫn là một hình thức đạo Phật Ấn du nhập Trung Hoa... Khi thiền thắt chặt với tâm tính Trung Hoa, những diễn đạt của nó trở thành Trung Hoa một cách đặc trưng*” [120]. Điều này cho thấy thiền biến đổi và chịu ảnh hưởng môi trường văn hóa nó thâm nhập. Đây là gợi ý thiết thực cho hướng nghiên cứu trong Luận án này. Bởi Thiền tông khi đến Việt Nam, chịu ảnh hưởng văn hóa bản địa, đã biến đổi phù hợp với nơi mà nó thâm nhập. Tác phẩm khác của Daisetz Teitaro Suzuki là *Thiền học nhập môn* [33], là tập hợp bài viết đã đăng trong tạp chí *Tân Đông Phương (New East)*, do Robertson Scott chủ biên. Tác phẩm không hướng tới nghiên cứu học thuật về thiền mà giới thiệu tổng quan về thiền, lịch sử hình thành và phát triển thiền, Thiền tông với tư cách là một môn khoa học.

Những nghiên cứu bàn về bản chất, nội dung tư tưởng thiền, Thiền tông

Liên quan đến bản chất, nội dung tư tưởng của thiền, Thiền tông, thiền sư Daisetz Teitaro Suzuki có *Thiền và bát nhã* [31] đề cập đến tư tưởng triết học thiền. Tác phẩm khác là *Thiền và phân tâm học*, trong đó có đoạn bàn về thiền:

Tây phương nỗ lực làm vòng tròn thành vuông. Đông phương nỗ lực làm vòng tròn cân với hình vuông. Đối với thiền, vòng tròn là một vòng tròn, hình vuông là một hình vuông và đồng thời hình vuông là một vòng tròn

và vòng tròn là một hình vuông... Đối với thiền giảng sinh là thoát sinh; im lặng gần như sấm sét; lời là phi lời; xác thịt là phi xác thịt; ở đây và bây giờ tương ứng với tính không và vô biên [32, tr. 28 - 29].

Đây là cách kiến giải theo lối so sánh, đối chứng, tương quan của sự vật, hiện tượng này để bộc lộ sự vật hiện tượng khác.

Ayya Khema với *Khi nào chim sắt bay - Hành trình của Phật giáo về phương Tây* (*When the Iron Eagle Flies* đề cập đến quan niệm về thiền: “Thiền chính là một phương tiện, không phải là cứu cánh... Trong Pali ngữ, thiền được gọi là *bhavana*, “luyện tâm”, được dùng để bào gọt tâm cho đến khi nó trở thành một dụng cụ sắc bén có thể cắt xuyên qua những thực tại thường ngày” [190]. Watts Alan với *Thiền đạo* (*The way of zen*) giới thiệu nguồn gốc thiền, kỹ thuật thiền, trong đó có luận bàn về thiền:

Tiếng Zen không có tương đương trong Anh ngữ. Đó là một danh từ Nhật phát xuất từ danh từ Trung Hoa là Thiền hay *Thiền na*, dịch âm từ tiếng Phạn *Dhyana* thường được dịch là *Meditation*. Đây là cách dịch sai lầm, vì đối với người Anh, danh từ *Meditation* chỉ có nghĩa là một sự suy tưởng sâu xa, trong khi ở Yoga, *Dhyana* là một trạng thái tâm thức cao cấp, trong đó con người tìm thấy sự hợp nhất với thực tại tối hậu của vũ trụ... Như vậy muốn dịch danh từ *Zen* cho xác nghĩa thì phải dịch là *Enlightenment*, nhưng không những chỉ là *Enlightenment* hay giác ngộ, mà là con đường đưa đến giác ngộ [188, tr.2].

Giả Đề Thao với *Đàn Kinh - tinh hoa và trí tuệ: Kiệt tác về Thiền tông của Lục Tổ Huệ Năng* [126] tổng hợp bài giảng của tác giả; Krishnamurti với *Lửa thiền* [70] đề cập đến những triết lý thiền. Osho với tác phẩm *Không nước không trăng: 10 câu chuyện thiền*; tác phẩm khác của Osho là *Thiền: Nghệ thuật của nhập định* (*Meditation: The art of ecstasy*). Theo đó, Osho cho rằng: “Thiền có nghĩa là nhận biết. Bất kỳ điều gì bạn làm với nhận biết thì đó là thiền. Không phải hành động mà phẩm chất bạn đang mang vào hành động đó mới là vấn đề” [101].

Những nghiên cứu bàn về nghi thức và thực hành thiền

Thiền sư Trí Khải với *Thiền căn bản* [68]; Shunryu Suzuki với *Không hẳn luôn như thế (Not always so)* [192]; Ferguson Gaylon với *Đánh thức chân tính* [38]... Mục tiêu của những cuốn sách là hướng dẫn thực hành thiền, nên những vấn đề khác không được đề cập trong tác phẩm này.

Trương Trùng Cơ với *Thiền đạo tu tập (The Practice of Zen)* [22] là nghiên cứu có tính khái quát và hướng dẫn thực hành thiền. Đây là tác phẩm gắn với tên tuổi của Trương Trùng Cơ.

Những nghiên cứu bàn về vai trò của thiền, Thiền tông trong đời sống

Wilson Paul với *Hãy để tâm hồn thanh thản* [189] tiếp cận thiền dưới lăng kính tâm lý; cũng với chủ đề tương tự, O'Hara Nancy với *Tĩnh lặng một góc thiền* [99]; Hilbrecht Heinz với *Thiền và não bộ: Thông thái cổ xưa và khoa học hiện đại* [54]... đề cập đến vai trò tích cực của thiền, Thiền tông đối với sức khỏe, tâm lý.

Trong các tác phẩm vừa kể trên, tác giả Luận án nhận thấy thiền, Thiền tông được các thiền sư, các nhà nghiên cứu tiếp cận, đề cập trên bốn bình diện: lịch sử hình thành, bản chất và nội dung tư tưởng, nghi thức và thực hành thiền, vai trò của thiền, Thiền tông trong đời sống dưới lăng kính lịch sử, tôn giáo tâm lý, y học... Vì vậy, dưới lăng kính văn hóa học, thiền, Thiền tông hoàn toàn có thể trở thành đối tượng nghiên cứu của văn hóa mà cụ thể trong Luận án này là văn hóa Thiền tông.

1.1.1.2. Nghiên cứu của các học giả trong nước

Những nghiên cứu bàn về lịch sử hình thành và phát triển thiền, Thiền tông

Những nghiên cứu liên quan đến thiền, Thiền tông Việt Nam vốn xuất hiện rất sớm qua một số tài liệu Hán - Nôm, tiêu biểu như *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Thiền uyển tập anh*, *Thánh đấng ngữ lục*, *Tam tổ Trúc Lâm*, *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Trúc Lâm tông chỉ nguyên thanh*... Trong đó, *Đại Việt sử ký toàn thư* là bộ sách chính sử lâu đời nhất của nước ta. Bộ sách cung cấp những thông tin về lịch sử nước ta nói chung trong đó có lịch sử Phật giáo nước ta nói riêng. Tác giả Luận án sử dụng bộ

Đại Việt sử ký toàn thư đã được dịch ra chữ quốc ngữ do Nxb Khoa học Xã hội phát hành năm 1998 (gồm 4 tập). *Thiền uyển tập anh* là tập sách ghi chép lại cuộc đời, công đức của các vị cao tăng ở nước ta từ cuối TK VI đến đầu TK XIII. Đây là tập “đại thành” về Phật giáo Lý - Trần, có giá trị lịch sử đóng góp cho ngành khảo cổ, lịch sử, văn học, triết học, tôn giáo, văn hóa... Tác phẩm này “không phải do một người biên tập mà do nhiều người biên tập” [80, tr.116] và là một tác phẩm đã hình thành qua nhiều giai đoạn. *Thánh đấng ngữ lục* (hay *Thánh đấng lục*) là tập sách kể lại sự tu hành đắc đạo của năm vị vua đời Trần: Trần Thái Tông, Trần Thánh Tông, Trần Nhân Tông, Trần Anh Tông, Trần Minh Tông, được xem là năm vị “thánh tăng”, trao truyền tâm pháp như năm ngọn đèn thánh. Năm vị vua này đều ngộ lý thiền và được trao đèn thánh. Tập *Thánh đấng lục* ra đời khoảng cuối đời nhà Trần. Năm 1705, sư Chân Nguyên cho in tái bản một lần và năm 1848 vào đời Tự Đức năm thứ nhất tái bản một lần nữa. Đến nay, quyển sách đã nhiều lần tái bản. Hiện giờ chúng ta đang sử dụng bản in năm 1750. Ở Hà Nội có những thư viện còn lưu giữ bản in năm 1750 và 1848, còn những bản in về trước thì chưa tìm thấy. *Tam tổ Trúc Lâm* là tác phẩm ghi chép về cuộc đời và sự nghiệp của 3 vị Tam Tổ Trúc Lâm là Trần Nhân Tông, Pháp Loa và Huyền Quang. Đây là tài liệu có ý nghĩa trong nghiên cứu tôn giáo, lịch sử, khảo cổ học, triết học, văn hóa và văn học...

Trong số học giả nghiên cứu về thiền, Thiền tông, phải kể đến thiền sư Thích Thanh Từ, người có nhiều công trong việc phục hưng Thiền tông Việt Nam hiện nay. Thiền sư đã có hàng chục tác phẩm liên quan đến Thiền tông và Thiền tông Việt Nam. Tác giả Luận án viện dẫn một số tác phẩm sau đây:

Cuốn *Thiền sư Việt Nam* [158] giới thiệu các vị thiền sư và các hệ phái Phật giáo Việt Nam từ TK III đến TK XVIII. Thiền sư trình bày biểu đồ phái Thiền tông ở Trung Hoa truyền sang Việt Nam và xếp riêng biểu đồ thiền phái Trúc Lâm Yên Tử. Điều này cho thấy thiền sư đã phân biệt Thiền tông ở Việt Nam, vốn có nguồn gốc du nhập từ bên ngoài vào với thiền Trúc Lâm Yên Tử là của người Việt Nam sáng lập, tức là Thiền tông Việt Nam hiện nay. Tác phẩm tiếp theo là *Sử 33 vị tổ*

Thiền tông Ấn Hoa [157] kể về 33 vị tổ Thiền tông Ấn Độ, Trung Hoa. Đây đều là những vị tổ Thiền tông có ảnh hưởng đến sự truyền thừa Thiền tông tại Việt Nam. *Xuân Phụng Hoàng* [165] gồm những lời dạy, bài pháp của hòa thượng Thích Thanh Từ tại Thiền viện Trúc Lâm Đà Lạt. Thiền sư nhấn mạnh:

Nhìn về đức Phật, Ngài đang làm Đông cung Thái tử nhưng xả bỏ điện ngọc đi xuất gia, và sau Ngài thành Phật, tức là thành Chánh giác. Ở Việt Nam mình, một ông Tổ là Điều Ngự Giác Hoàng, đang ở ngôi vua mà lìa tòa vàng, đến núi Yên Tử để giáo hóa Tăng đồ. Vậy, bên kia Phật là đông cung, bên này Tổ Việt Nam chúng ta là một ông vua, thì mình đâu có xấu hổ gì phải không? Một ông vua đi tu được ngộ đạo rồi lên núi để giáo hóa Tăng đồ, bên kia vị đông cung đi tu được thành Phật. Như vậy, vị Giáo chủ là đông cung, vị Tổ Việt Nam là ông vua, đó cũng là một điều kỳ đặc của quê hương xứ sở mình mà ít ai để ý tới [165].

Điều này thể hiện tư duy hướng nội và trọng nội của hòa thượng Thích Thanh Từ. Hòa thượng hướng tới việc trân trọng và nhìn nhận đúng mức về Thiền tông Việt Nam.

Thích Thanh Từ với *Tam Tổ Trúc Lâm giảng giải* [159] gồm những bài thơ, bài văn của Tam Tổ phái Trúc Lâm. Thiền sư đã sử dụng văn học (bài văn, bài thơ) để biểu đạt thân thế, sự nghiệp của 3 vị tổ Thiền tông Việt Nam. Dưới góc nhìn văn hóa học, tác giả Luận án nhận thấy đây chính là biểu hiện của văn hóa thiền. Thích Thanh Từ với *Thánh đấng lục giảng giải* [154] kể về sự tu hành và ngộ đạo của năm vị vua đời Trần. Một tác phẩm khác là *Ba vấn đề trọng đại trong đời tu của tôi* trình bày chủ trương khôi phục Phật giáo đời Trần, theo thiền sư:

Chúng tôi chủ trương khôi phục Thiền tông đời Trần là cái nhìn trở lui về quá khứ. Đứng về mặt truyền thống không thể chỉ có ngày nay mà không có những ngày xưa. Lấy những kinh nghiệm hay của người xưa ứng dụng trong hoàn cảnh hiện nay thì hữu ích. Bất người nay rập khuôn theo người xưa là nệ cổ lạc hậu. Chúng tôi chất lọc những cái hay của